

Om Dalarne og om Dalkarlernes Folke-
Egenheder, med et Forsøg paa at forklare nogle af
Aarsagerne til Dalsprogets Eiendommelighed.

I et Brev til Tidsskriftets Udgiver

af

Carl Sæve.

De har ønsket at vide noget om Dalarne og om Dalsfolkets Sprog. Først vil jeg bemærke, at det vistnok er ubequemt, som De rigtigheden gier opmærksom paa, at vi blandt de svenske Landsskaber have baade „Dalarne“, og „Dalsland“ (ogsaa kaldet „Dal“); men vi maae hjælpe os med hvad vi have, saa godt vi kunne, og kalde det første Sprog „Dalska, Dalmålet eller Dalspråket.“ og det sidste „Dalsländska“ eller „Dalslandsmålet.“ Det sidstnævnte Sprog er lidt eller intet kiendt og behandlet i Skrift og Bøger. De siger, at De ikke af nogen Svensk har hørt fuldkommen fyldestgørende Grunde anføres for Dalsprogets mærkværdige Eiendommeligheder, for dets gamle Form, og dets Adskillelse i skarpt affjendrede Sogne-Maal eller Dialekter. Jeg tilføier, at det ei allene udskiller sig i Sogne-Maal, men at disse igjen falde fra hinanden i temmelig bestemt adskilte By-Maal; ja, i Östnors By i Mora Sogn, som er deelt i to Halvdele, adskilte ved et Gærde af et Steenkastes Bredde, tales der i den Grad ulige i disse to Halvdele af en og samme By, at man kun behøver at opholde sig der en kort Tid, for at mærke Forskielligheden. I de øvre Dalsogne (ElfdaLEN,

Drfa, Mora og Solleroen) kan Enhver strax høre, fra hvilken By en ham forhen ubekendt Sognebeboer er. Disse Eiendommeligheder er jeg ikke istand til fuldkommen at forklare, i hvorvel jeg har opholdt mig næsten 3 Maaneder paa Stedet, ene og alene sysselsat netop med Sproget. Nogle oplysende Omstændigheder skal jeg alligevel anføre, endskiøndt jeg ikke kan betragte dem som indeholdende hele Marsagen; i det der igien ere andre for Haanden, som synes at have maattet paa det nærmeste ophæve, eller i det mindste meget svække, de først nævntes Virkning.

Dalkarlene have, som man veed, fra Arilds Tid været et uroligt Følkesfærd, let til at bringe under Vaaben; de have været, og ere endnu den Dag i Dag, et Slags Vikinger tillands; og de, der havde havt Øyne til at vinde deres Tiltro og at svinge sig op til Anførere, have altid kunnet lede dem omtrent hvorhen de vilde. Dalkarlene have mindre seet paa Foretagendets Farer, end derpaa, at det virkelig var et Foretagende, en rask Udflugt fra Hjemmet. Heraf har ogsaa fulgt, at de ofte ere optraadte som den svenske Friheds og Selvstændigheds siffre Børn; men stundom have de ogsaa været Hovedpersonerne i fordærvelige Oprør imod Fædrelandets lovlige Regieringsmagt. De synes i begge Tilfælde mindre at have overveiet Grundene for og imod, end at have givet efter for en medfødt Hu til Eventyr efter en stor Maalestok, og derhos kun lidt at have beregnet det Halsbrækkende i Foretagendet. De have dog, som sagt, flere Gange reddet Fædrelandet, naar det stod paa Randen af sin Undergang. Sverrige har heller ikke glemt sine Redningsmand i Nødens Stund: aldrig har det i sig selv saa ufrugtbare og overbefolkede Dalarne forgievet anraabt sine Landsmænd om Hielp, under de ofte indtræffende, som tunge Misværter. Den almindelige og den private Hielpsomhed har strax illet

med, om ikke at afhjælpe al Trang, saa dog i det Væsentligste at lindre den. Denne beredvillige Erkiendelse af Dalkarlernes Fortienester af Fædrelandet har imidlertid ogsaa opfriet den naturlige Stoltthed, som Ingen kun undre sig over, at Almuen i Dalarne i en vis Grad maa føle, til en undertiden temmelig høi Burdering af egne Fortienester; de troe at kunne fordre det som en Rettighed, at blive understøttede og hjulpe ved den mindste Anledning. Man maa tilstaae: hiin Selvfølelse og Erkiendelse har avlet en selvtilidsfuld Høvmødighed hos dem, som ingenlunde er prisværdig.

Naar jeg taler om Misvært og Nød i Dalarne, maa jeg imidlertid bemærke, at en Misvært i disse Egne er noget langt alvorligere, end hvad man andenseds kalder saaledes. Hvad Dalkarlen kalder et godt Åar, eller en god Høst, giver dog aldrig hele Befolkningen Brød; og Rugbrød er en Lækkerhed, som næsten ingen Dalkarl faaer at smage i sin Hiemstavn. Deres bedste Brød bestaaer af $\frac{1}{3}$ Korn (Byg), $\frac{1}{3}$ Havre og $\frac{1}{3}$ Ertemeel, hvilket allerede giver et Brød af en saa bedst og stram Smag, at ikke en eneste Mundfuld, uden lang og alvorlig Tyggen, er istand til at glide ned igiennem en sydsvensk Hals. Deres sædvanlige og daglige Brød laves af Ertemeel og det Meel, som faaes, naar Byg, eller her som oftest Havre, males tiligemed Åvnerne (eller de saakaldte Sådor); dette kaldes i Dalarne: „Sådu-brød.“ Men, naar nu ogsaa disse Bestanddele fattes, og man maa gribe til den udblødte, tørrede, bankede og omsider malede Gyrrebark: da er der Nød i Dalarne! — Man kan herved anmærke: at Dalkarlen i en saadan Livsstilling ogsaa maa have fuld Grund til at klage. Tilviise, dersom man nemlig blot betragter ham i Sammenligning med dem, der have faaet en bedre Lod. Men sammenligner man ham igjen med den stille og nøjsomme Gsfdaling i Wärmeland, eller med den haardsføre Nord- og Vesterbottning — hvor tidt

hører man vel dem klage? — Og man slutte ikke deraf, at disse aldrig lide Nød; tværtimod, der spises endogsaa oftere Barfsbrød, end i Dalarne. Betragt Bohuslänningen i det ældgamle Viken, naar Hysteriet en heel Vinter er slaaet feil, naar de blege, udmagrede Mænd ikke have andet at syse med, end Hungeren paa de nøgne Skær! — Og frempreser Fortvivlelsen end stundom en Klagelyd fra disse Folk, aldrig fremtræde de dog med frække Fordringer; men — deres Fædre have heller ikke for over 200 Aar siden reddet Fædrelandet! — Naar Dalkarlen, istedetfor at tænke paa at betale det Laan, som han flere Aar forud har erholdt af Kronen, ifkun fordrer ny Hielp: saa skeer det ganske simpelt med den trodsige Uttring: „Uir bällum iinnt' suällt iäl!“ (Vi kunne ikke sulte ihjel!)

Dog, ikke blot den private Belgiorenhed har altid kappedes om at komme Dal-Almuen til Hielp; men ogsaa Sverriges Regjeringer have tilstaaet den Friheder, som knap nogen anden Menighed eier. Jeg taler her om Dal-Almuens Rettighed til at vandre omkring i Landet, hvor de ville, for at søge Arbeide, blot med et Fripas, udfærdiget af Sognepræsten. Der er formodentlig Ingen, som nu kan afgjøre, om det oprindelig er Nøden, eller om det ikke snarere er Urolighedsaanden, der har givet den første Anledning til disse Udvandringer af Dalkarlene. Landet var vel da mindre befolket, men den dyrkede Agerjords Udstrækning formodentlig næsten den samme som nu; saa at det maaskee vel har været noget af den første (Nøden), men meest af den urolige Bøndrelyst, som have virket i Forening. Nok er det: det er nu Landets Skik, og den benyttes som en lovlig Rettighed. Sikker er det imidlertid, at denne saa at sige fra umindelige Tider stammende Rettighed har gjort og gjør megen Skade, og at den engang vil bidrage til at bevirke den endnu saa herlige Dal-Stammes Bønslægten og

Undergang som saadan. Det værste Onde er endnu, at man ikke længere kan raade Bod derpaa, thi nu at berøve dem denne Rettighed, vilde være at domme et heelt Landffabs Befolkning til Hungersdøden.

De svenske Love, som bestemme en vis Eiendomsstørrelse for „besutenhet“ (Eiendomsfælsøstændighed) og som, i sin Orden og Folge, have givet Anledning til Bestemmelse af Begrebet om „Forsvar“ og „Forsvarsløshed“*) for Personer, som intet Ondt have begaaet, men blot ikke ere i Besiddelse af den forfrevne Eiendomsstørrelse — ere maaskee et nødvendigt Onde i Staten; men det kan alligevel ikke negtes, at disse Bestemmelser ere et Indgreb i den personlige Frihed, hvis Tilstedeværelse maa betragtes som et stort Samfundsønde. Disse Besiddelseslove have lidt efter lidt i større og mindre Grad gjort sig gjældende i hele Sverige, i det mindste i den sydlige og mellemste Deel deraf; i den øvre Deel af Dalarne have de derimod aldrig de facto formaaet at trænge ind. Aarsagen hertil er vel den, at man, i Erkiendelse af Dalsfolkets mandhaftige Stammefædres Fortienester, og i Forudsætning af, at deres Sønner i en tilkommende Tid ville kunne udføre lignende Bedrifter, vilde vise sin Velvillie imod de Levende, — maaskee ogsaa Eftergivenesshed imod en fast Folkevillie, efter som man just ikke var uden Frygt for deres hurtige Bredlædsenhed. Eller vare Dalskarlene muligviis allerede dengang

*) De ovenanførte svenske Ord høre til dette Lands eiendommelige Lovsprog og Retbegreber, og kunne vanskeligt udtrykkes med enkelte nøjagtigt tilsvarende danske Ord. *Besutenhet* er, hvad i Tekten antydes, Besiddelse og Selveiendom af et vist Areal af Jord — forskielligt efter Bedtægten i forskiellige Provindser — som antages at give Eieren selvstændig Stilling og Livsnæring i Sogner eller Bymændigheden. *Forsvar* er den Stilling, hvori en Mand, som Huusfæster eller Tjenestepende bliver afhængig af en Anden. *Forsvarsløshed* er den Obesutnes Stilling, naar han mangler „Forsvar“ o: naar han bliver til Væsgænger.

tvungne og vante til deres Udvandringer? — Kort sagt det var saa, at naar Dalkarlen ikke kunde føde sig i Hjemmet paa sin lille arvede Rod, gif han ud paa „Rumbolandääd“ (o: Alt, hvad der ikke er Norden Österdalarne), for at tiene sin Føde ved ærligt Arbeide. I Dalarne kaldes det ogsaa at gaae paa „Ärr-arbet“ o: Herre-Arbeide, fordi det som oftest skeer hos Herremænd. Heraf blev fremdeles en Folge, at Enhver ikke havde saa stor en Eiendom nødvendig for at kunne kaldes „besuten“, d. e. efter Ordets egentlige Mening, for at kunne føde sig og sin Familie, uden at betyngede de øvrige Sognebeboere; i det man nemlig kan antage, at henimod den halve Befolkning lever den største Deel, eller Halvdelen af Aaret udenfor Hjemmet. Disse Marsager og Virkninger ere her saa sammenblandede og uophørligt forudsættende og betingende hinanden, at det altid vil være vanskeligt, om ikke umueligt med nogenlunde Bestemthed at afgjøre, hvad der har været foregaaende og hvad der har været efterfølgende; og en saadan Undersøgelse vilde her føre mig for langt fra mit egentlige Emne, om jeg ogsaa besad den nødvendige Detail-Kundskab i Sagen.

Vi finde altsaa Dal-Almuen, i det mindste i et heelt Aarhundrede, de facto i Besiddelse af tvende Fordele, eller snarere Rettigheder: en ubegrændset Eiendomsdeling eller Parcelleringsret, (hemmansklysning) samt Bane og uhindret Frihed til at tage ud paa Arbeide i de bedre Landskaber, naar de i det Uendelige sønderstykkede Jord-Rodder ikke forslaae til Beboernes Livsnæring. Disse tvende Omstændigheder foranledige uophørligt hinanden; thi dersom Jorden ikke blev deelt lige imellem Børnene — med den Forskiel, at Sønner tage dobbelt Rod imod Døttre, efter svensk Landslov*) — men

*) Dette er nu, ved Beslutning af Rigsdagen 1815, forandret saaledes, at herefter Døttre aare lige med Sønner.

derjom den ældste Son, hvad ellers overalt paa andre Steder skeer, allene tog Gaarden og udbetalte sine Eoffende deres Deel i Penge efter en lav Burdering: saa vilde Eiendommene bibeholdes større og i færre Hænder, og af de ikke jordarvende Born vilde her, ligesom i andre Landstaber, opkomme en Skare af Huusmænd og Tienestefolk, d. e. „obesutne“; hvilke da paa samme Tid regnes til de „Forsvarsløse“, naar de nemlig ikke kunne skaffe sig „Lovligt Forsvar“ hos en „besuten“ d. v. s. enten blive skatteskræve hos ham som Huusmænd (Torpare) o: Brugere af enkelte, imod en vis Dagværksskyldighed, udleiede Boliger; eller reent ud som Tienestetyende. Heraf vilde den anden Folge blive, at Ugteskabers tidlige Indgaaelse, og saaledes overhovedet deres Antal, formindskedes, hvorved Folkemængden naturligvis vilde blive ringere. Paa denne Maade gaar det i Almindelighed til i Sverige; men i Dalarne er det aldeles modsat. Alle Bornene dele her bestandigen Jorden imellem sig; gifte sig, saasnart de have naaet den lovlige Alder, om de endog, i Ordets egentligste Forstand ikke eie mere Jord, end det, som optages af Hytten eller Stuen (stugan*) og et lille Gaardsrum; blive strax Selvsierbønder, (siellsbesutne bönder) endog saa med en saa lille Eiendom, og tage hoist fielden Tieneste hos Andre, selv om Nøden bliver overmaade stor. Ingen Tal-Bonde har Raad til, eller behøver paa sin lille Gaard at holde Tienestefolk, hvoraf Folgen er, at de næsten overalt ere for stolte til at tage „städsel“ (Fæste) og stadig Tieneste; og heraf atter følger, at det næsten er umueligt for de meget faa Herremænd, som ere bosatte i denne Landsegn, at faae Tienestefolk derfra. Det

*) I Sverige er Stuga ogsaa almindelig Benævnelse paa et Huusmandshuus; hvilket som oftest virkelig kun bestaar af een Stue. Deraf Røgstue o: et saadant Huus, som kun har Røgsted og Røghul i Taget, men ingen Skorsteen.

er tydeligt nok, at dette eiendommelige Forhold i hei Grad maa bidrage til at vedligeholde den Kiærlighed til Fæstjorden, den Selvsfelelse og Stoltthed, for hvilken Dal-Almuen er bleven priiset fra aldgammel Tid og med saamegen Ret. At de tidlige Høgtidfaber ogsaa udgiøre en af de fornemste Aarsager til den rene Sædelighed, der udmærker Dal-Almuen fremfor næsten alle Sverriges øvrige Indbyggere, kan der maaſkee længere hen blive Leilighed til at godtgjøre.

Eiendommelighederne ved Dalarnes Gaard-Deeling eller Eiendomsudstykning ere alligevel saa mærkværdige, at de trænge til en noiere Beskrivelse, hvis man med fuld Klarhed ſkal kunne fatte den store og giennemgribende Indflydelse, de udøve paa Dals-Sprogets Eiendommeligheder og paa dets Adskillelse i Sogne- og Landsby-Dialecter, samt diſſe Dialecters ſtabige Bedvaren igiennem Marchundreder. For større Anſtueligheds Skyld kunde det være bedſt at fremſtille Sagen i ſamme Orden, og under ſamme Omſtændigheder, ſom de, under hvilke den kom til min Kundſkab.

Da jeg reiſte en fortryllende Vel fra Rättvik til Mora, ſom deels følger Siljans nordre Bred, deels giennemſkærer den tørre „Mor“ (i: Skov), ſom fra denne Kant udgior Begyndelſen af Mora Sogn, og da jeg derefter fra de ubeboede Steder begyndte at nærme mig Bygden, blev jeg viſſe Eiendommeligheder vaer ved Agrenes Giærder og ved Engene, ſom jeg aldrig tilſorn i noget andet ſvenſt Landſkab havde ſeet. Giærderne vare nemlig uſædvanlig høie, ſaaledes at man fra Bogen neppe kunde ſee over dem — et nødvendigt Forſigtighedsmiddel imod Egnens utallige Geder. De fortsattes rigtignok uafbrudt langſmed Landeveien, ligesom andre Steder; men ved nærmere Betragtning ſaae man, at de deſuagtet ikke vare rigtig ſammenhængende, ſaaledes ſom de vilde have været, derſom de vare opſatte af een Giermand. De beſtode nemlig

af det ene lille Stykke Gærde (Ro-gård, i Dalarne) foiet til det andet, stundom kun af 10, 8 ja 6 Allens Længde, og med en bestandig Afveksling i Gærdets Bygnings- eller Hegnsmaade; og ligejom det svenske Hegn i andre Provindser, ved sin Eenshed, hentyder paa een Grundbesidder, saaledes tilkiendegiver Indhegningen i Dalarne, at der maa være en Mængde forskellige Giermænd til de indenfor Hegnene liggende Jordstykker. I Engene saae jeg ligeledes med Forundring Jorden inddeelt i smaa Kvadrater og Parallelogrammer, ved nedstufne Stavre og Pinde: de første med 8, 6, ja 3 Allens Sider, de sidste 16, 12 eller 10 Allens lange og to, ja ikke sjelden kun een Allens brede. Denne besynderlige Indretning kunde ikke andet, end vække en opmærksom Rejsendes Nysgierrighed, og jeg spurgte derfor strax Skydsbonden derom. Noget forundret svarede han paa Mora-Maalet: „Når lotar irå so småår, kunnum uir sakta innt' åvå längro rogarås-stykkjä!“ (Naar Lodderne ere saa smaa, kunne vi vel ikke have længere Gærde-Stykker!) Og hvad de nedrammede Pæle i Engene angik, svarede han: „Uir märkjum sön äit tjäga*) äiti ängjum vårum“ (vi mærke saaledes ud Lodderne i vore Enge).

Med nærmere Efterspørgen hos ham og andre troværdige Folk i Egnen, erfarede jeg efterhaanden, hvorledes det forholdt sig hermed. Vi ville antage at en Bonde for 200 Aar siden eiede $\frac{1}{4}$ Mandtal eller „hemman;“ at hans Engjord bestod af fire omtrent ligestore og ligegode Enge, i kvadratisk Form, og med Sider, f. Ex. paa 120 Allens hver; fremdeles, at Bonden havde fire Sønner, imellem hvilke Eiendommen, efter hans Død, skulde skiftes lige. Man skulde da troe, for at holde os til de omtalte Enge, at det Simpelste havde været, at Enhver af Sønnenne havde taget sin Eng. Nei, langt fra!

*) Sv. *Tegar*, i Slaane Teier o: enkelte Agerlodder eller Agerstykker.

Enten var Kiærligheden til Fædre-Jorden saa stor, at enhver Son nødvendigen vilde besidde sin Deel af alle Faderens Lodder; eller ogsaa, hvad vel er rimeligst, forudsattes det, at den ene Lod mueligen kunde være en Smule bedre, end den anden. Nok er det: man fløvede de fire Enger hver i fire Dele, med Sider paa 60 Allen, og Enhver tog sin Fierdedeel af hver Eng. Antag fremdeles, at hver af de fire Sonner ved sin Død atter efterlod sig fire Sonner; disse 16 skiftede nu igjen deres Fædres Englodder overalt, hvorved der opkom 16 Kvadrater med 30 Allens Sider. I næste Generation (naar vi vilde antage, at Enhver i Slægten altid efterlod 4 mandlige Arvtagere) deelede disse i 64 Stykker, hvert 15 Allen i Kvadrat; den 5te Generation efterlod sig 256 Kvadrater paa $7\frac{1}{2}$ Allen og endelig den 6te Generation, i vor Tid, 1024 Englodder, hvert $3\frac{3}{4}$ Allen i Kvadrat. Dette er Loddernes (Ujägarnas) Opkomst. Man troe kun ikke, at Exemplet er taget af reent overdrevne eller opdigtede Forhold. Der findes maaſkee endnu mindre Lodder; i det mindste saa smaa, at Dalqvinden med Lethed rummer et heelt Mars Hæst fra een eller to af disse smaa Eiendomme — i sit Forskæde! Paa denne Maade er al Algerjord og Engmark sondersplittet i tusinde Gange tusinde Lodder og Dele, af alle muelige Storrelser og Former. De mere fiernt liggende Skove og Hedemarker ere derimod Almindinger, d. e. fælles Eiendom og Brugsjord for Alle. Man tænke sig nu den utrolige Forvirring, som maa opkomme ved denne Udstykning af Jorden giennem Marshundreder; helst naar dertil kommer, at disse Jordlapper ikke allene udstykkes, kjøbes og sælges, men at stundom de mest adspredte og fiernest fra hinanden liggende ved Giftermaal, Arv og Salg, igjen forenes under een Eiermand; derpaa sonderskiftes Stump for Stump, og atter forenes paa anden Viis, for snart igjen paa ny at deles i det Uendelige. Deraf opstaae mangfoldige Vanstieligheder ved Kjøb og

Arvtagen, men i Særdeleshed ved Beskatning og Skattens Betaling, som den, der ikke har seet Sagen nærvæd, ikke er istand til at forestille sig. Man maa nemlig erindre sig, at næsten ingen Giermand er saa fattig, at han jo dog eier meer end een, eller et Par Lodder — endskiøndt der vistnok heller ikke findes Exempler paa saadanne Giere; men at det Sædvanlige er, at de fleste besidde 6, 8, 10, 20 indtil 40 saadanne Jordpletter, strøede rundt omkring hele Byen, stundom kun nogle Allen fra hverandre, stundom flere hundrede og tusinde*).

*) Det bør erindres, at Forf. har taget Trækkene til sin Skildring af Folket, Jordforholdene og Sproget fra Øster-Dalarnes Sogne, hvor All endnu har det meste af gammel og oprindelig Stik og Stikkelse tilbage. Man maa heller ikke forestille sig, at Regjeringen aldrig har tænkt paa en bedre Ordning af disse Forhold; men det er lettere at give Forordninger og at befale en ny Indretning, end at bringe den i Udførelse hos et Folk, som Dalsariene. Man finder Spor, allerede fra Midten af 17de Aarhundrede, til foretagne Jordudskiftninger (f. Ex. i Näs Sogn, hvorover man endogsaa i Landmaalingss-Contoirt har et Kort fra 1654). Et Kongebrev af 1. Mai 1693 forbød, at et Mandtal eller Hemman i Dalarne maatte udstykes i mindre Dele end $\frac{1}{16}$ Hemman, hvorpaa det autogtes, at en Bonde kunde være „besuten“ eller selvstændig til at føde en Familie; og anordnede, hvorledes der skulde forholde sig for at tilfredsstille Medarvingerne, naar Jorden kom i en Arvings Besiddelse, som „Tingsrätten“ skulde kiende for den dertil dueligste. Men man seer, hvor lidt denne Anordning maa være efterlevet. Endelig blev ved kongl. Forordninger af 9. Febr. 1802 og 17. August 1804 almindelig Udskiftning (Storskifte) befaleet i Dalarne; at dette endnu ikke overalt er efterlevet, ser vi af Forf.s Vidnesbyrd. I nogle Sogne er Udskiftningen derimod virkelig udført; hvilket bl. a. erfares af et af de nyeste og bedste topographiske Arbejder over Dalarne: „Beskrifning öfver Näs Soden i Westerdals Högderi i Stora Kopparbergs Län, af E. D. Crælius.“ Jämlun 1837. Her beskrives udførlig og af en Sagkyndig Udskiftningsværket i dette Sogn (S. 83—117.) Tilstanden for Udskiftningen skildres her omtrent som ovenfor. „Foruden denne Jordens Adskillelse“ (ved Salg og Panisætning af Jordstykker, som det sædvanlige Middel, den fergielde Bonde greb til) „bidrog ogsaa Arvdelingen imellem Bornene til den uendelige Jordudstykning. Alle vilde have en Deel af Faderens efterladte Jord; og Forældrene vilde ikke, at noget Barn skulde

Disse i langsomme Tider vedvarende, og bestandig meer og meer sig indvirkende Forhold maa nødvendigvis i høj Grad have indvirket paa Dalsfolket, dets Charakter og Sæder, samt hele Egnens Udseende og Skikkelse. Maaskee er det allerrigtigste at antage, at den Grundcharakter, som Tid og Omstændigheder fra ældgamle Tider have nedlagt hos Dalskarlen, har været Aarsag til den eiendommelige Retning hos ham og Alt hvad ham angaaer; men at de heraf lidt efter lidt flydende Virkninger, i Forening med Landets geographiske Beliggenhed og physiske Betskaffenhed, paa deres Side ere blevne Aarsager til de gamle Eiendommeligheders videre Uddannelse, til deres stive og uroffelige Bevaring, saavel i Folkestammens, som i Sprogets Charakter.

Man indseer ogsaa let, hvilke utrolige Hindringer hiin til det Yderste drevne Deling og Udstykning af Jorden maa lægge i Veien for al Agerdyrkning. Ingen kan besaae sin Lod, eller slaae sit Hø naar han faaer Lyst dertil, uden stor Skade for Naboerne. Vilde to Personer gaae et Par Gange frem og tilbage over en besaaet Jordlod, et uflaaet Stykke Eng, saa vilde hele den lille Afgrøde blive nedtraadt. Det

betrages som »uagte« eller »lodløst«. Men ingen Arving var sædvanlig i Stand til at udløse den anden; var det undertiden Tilfældet, at Een kunde faae Penge i Løsning for sin Jord, negtede han gierne at stille sig ved den, af Riislighed til Jætrechiemmet og til Ungdommens Minder. Deraf opstod den Tilstand i Segnet, at de i uendeligt adspredte smaa Jordpletter udstykkede Eiendomme, der mangen Gang laae paa 50—100 forskjellige Steder, undertiden ikke kunde findes paa anden Maade, end ved at paavises af en eller anden Elding i Byen, som kunde mindes det fra sin Barndoms og Ungdomstid. Hvorledes Jorden under saadanne Omstændigheder blev dyrket, kan enhver sege sig selv, hver f. Ex. blot Gravningen af en Bantgrøft eller Afløberende, paa det høieste vilde frænktes en anden Jordeiers Ret; og hver en toiret Ged, dersom Toiret var en halv Alen for langt, kunde paadrage Eieren Boder for Markfred» o. s. v.

Ann. af Ret.

maa derfor altid først afgiøres paa Bystævnet, hvad Dag Jordlodderne paa eengang skulle besaaes, og naar der igien skal høstes paa Agerjorden og paa Engene; hvorfor Saaeningen ogsaa bestandigen begyndes fra Midten af Marken, men Indhøstningen i modsat Orden. Det Arbejde, Dal=Almuen maa anvende ved Biergningen, med at gaae fra den ene Stump Jord til den anden, er utrolig stort. Hvad Under da, at der hos Enhver maa findes et levende Ønske efter at faae sine Smaa=Lodder sammenbragte og forenede. Men dog er Banens Magt saa stor, at man med den stiveste Selvflogskab saa længe som mueligt modsætter sig al Rebning („refning“), som det endnu kaldes, og Omdeling af Jorden ved Hjælp af Landmaalere. Bonden frygter naturligviis for at tabe ved hvert Bytte, og Beføstningerne ved en saadan Udskiftning i det Store — et virkeligt Herkulesarbejde — ere ogsaa overordentlig drøie, og vilde føles saameget desto haardere, som Enhver eier saa lidet Jord, og Fattigdommen er saa stor næsten hos Alle*). Den eneste Maade, hvorpaa den tilsigtede Sammensmeltning eller, om man man saa kan kalde det, Arrondering af de adspredte Jordlodder til noget større Stykker, kan tilveiebringes, bliver da Giftermaalet. Og hermed har jeg, i nogle af de vigtigste Træk, berørt en Hovedfølge af

*) I de senest forløbne Aar have dog almindelige Udskiftninger (Stor-skiften) i Dalarne naaet til nogle af de øvre Eegne, og gaae netop nu for sig i Mora; men den har endnu ikke strakt sig til alle. Modstanden imod disse Forandringer har været og er for en Deel endnu meget heftig; men de velgiørende Virkninger erkendes almindelig, siden Sagen engang er kommen istand. Alt dette er imidlertid for Diebliffet endnu meget for nyt, til at det har kunnet frembringe følelige og kiendelige Virkninger i Egnen, hvor de gamle Aarsager endnu virke med fuld Kraft, og formodentlig endnu længe ville udøve deres Indflydelse paa Menneſter og Sprog.

og en Grundaarsag til Dalarnes særegne Charakter (Skaplynne) i længst forsvundne, nærværende og kommende Tidsalder.

En uophørlig Berelvirkning imellem de ovenfor antydede Marsager og Følger har omstøder gjort Ægteskabets Indgaaelse, fra Hiertets og Følelsens, udelukkende til Forstandens Sag. Man kan sige: alle Giftermaal i Dyre-Dalarna skee efter Beregning. Undtagelser ere vistnok ikke aldeles uhyre; men de finde dog saa sielden Sted, og ere da forenede med saamange Vanskeligheder, at de heelt og holdent kunne lades ude af Beregningen. Naar derfor en „Kulla“ (Pige) er giftefærdig, tage Forældrene allerførst og meest Hensyn til, om Frirens Algers og Englodder ere saaledes beliggende, at de for største Deel ligge jævnsides med eller i Nærheden af de Lodder, som engang skulle tilfalde Pigen i Arv, og at der saaledes er Udset til, at de med Lethed kunne sammensmeltes med disse til noget større Genheder. Man kunde maaskee som Følge heraf troe, at kun een Frier vilde være istand til at passe fuldkommen for hver enkelt Brud: men de rundtomkring i forskiellige Retninger adspredte Jordstykker tillade naturligvis ogsaa en Mængde ulige Combinationer, der omtrent kunne være lige usskelige; saaledes at der som oftest i det mindste kan blive Spørgsmaal om tre eller fire, maaskee flere Medsøgende. Indenfor disses Antal har Pigenes Dmtykke sædvanlig en afgjørende Stemme; men udenfor dette Tal vilde det være forsvøvent for hende, at strække sine Forhaabninger. Heraf bliver for det første Følgen, at alle Ægteskaber indgaaes imellem dem, der beboe samme By; ja endogsaa helst imellem Personer, som boe i samme Egn eller Kant af Byen. Giftermaal imellem Personer fra forskiellige Byer ere derfor ogsaa meget sieldne; Ægteskab imellem uden- og indensogns Folk indtræffer endnu sieldnere, eller næsten aldrig, og et saadant Ægteskab

vilde der i Egnen blive anseet for det urimeligste af Verden *). Hvad der ligesaa meget har bidraget til en ubrødelig Stadfæstelse af denne Skik, er foruden Forældrenes bestemte Magtsprog, ogsaa dette, at enhver Byes unge Karle steds paa det eftertryffeliggste søge at hindre enhver Afvigelse fra denne Regel. Hermed gaaer det saaledes til. Mærker man nogenfinde en Friier fra en fremmed By, eller, hvad der endnu er værre, fra et fremmedt Sogn, saa sammensværge strax alle Byens unge Karle sig, og lægge sig paa Udfig, i Særdeleshed om Natten; og hver Gang de faae fat paa den ubudne Gæst (hvilket ikke kan falde vanskeligt, da han ofte nok maa indfinde sig hos Pigen, hvis han vil tænke paa at bringe sit Frieri i Stand), da give de ham, som En der jager paa Andres Enemærker, en saa alvorlig Tugtelse, at han sædvanlig ved den første Erfaring af den Art taber Lysten til at komme oftere igien.

Paa denne Maade qvæles al Kiærlighed, og tilintetgiøres alle omme Tilboieligheder imellem begge Kion; man vandrer her sin Vej fremad allene efter Pligtens Bud. Ikke desmindre have

*) Dette Træt synes at være fælles for Vester-Dalarnes og Øster-Dalarnes Sogne og Byer: endskiøndt disse to Landsegnes Beboere i Almindelighed skulle være hinanden meget ulige. Saaledes bemærker Crælius, i det anf. Skr. S. 21. 22: „Nogen Liighed imellem Øster- og Vester-Dalskarlen findes ikke; og sammenhelder man disse Egnes Almue med de nedre Sognes, kan man ikke finde Spor til, at deres Stammefædre skulde have været de samme. Vil man igien jævnføre Vesterdals Sognene imellem sig indbyrdes, da seer det ud, som ethvert Sogn var blevet befolket for sig, og derefter var forblevet uden al Forbindelse med noget af de andre. Udseende, Tungemaal, Klædebragt, Sædernes Uliighed, bestyrke denne Formodning. Af 162 Egteskaber, som i 10 Aar, fra 1824—1834 ere indgaaede i Rås Sogn blandt Dalsfolket, (de i Skovbygden i dette Sogn indflyttede Finner komme her ei i Betragtning) vare kun 10, hvor Brud eller Brudgom vare fra et andet Sogn.“ 3 Sognet fandtes 1836 i Alt 332 Huusholdninger, og 2289 Menneffer over 15 Aar.

ægteffabelige Forbindelser her den høieste Grad af Hellighed; og er der end ikke just en brændende Elskav imellem Ægtefolkene, saa ere de dog hinanden hengivne med usvigelig Trost. Forholdet imellem Forældre og Børn er ogsaa meget godt, endstiondt der hersker en næsten streng faderlig Myndighed. Men Savnet af al Poesie i Kiærligheden, med alle dens snart nedslaaende, snart oplivende Indflydelse, holder jeg for en af de stærkest virkende Aarsager til den giennemgaaende Mangel paa alt Poetisk, alt Romantisk, som nu har gjort sig gjeldende overalt i de nordlige Sogne af Øster-Dalarnne. En Mangel, der slaaer den Rejsende med saameget desto større Forbauselse, som dette poesiefattige Folk beboer det romantiske Sveriges meest romantiske Landskab. Paa de vidunderlig skjønne Bredder af staaiblank Søer, ved Elvene, som stundom udbrede sig til sagte fremskridende Bandspeil, stundom skyde piilsnart frem imellem de sorte, graubeskædte Klippestrande, ved den diamantglimrende Rand af den tordnende Fos, under Urskovens mægtige Eusen, i Afsyn af Biergtoppene, der rage frem igiennem de pragtfulde, farvestraalende Skjælter, paa Dvæghjordenes smilende Græsmarker — ingensteds hortes en Tone af den melodiske Følkesvise at fremlokke Biergenes Echo. Ingen vidste et Eventyr at berette, eller et Følkesagn, knyttet til en eller anden af disse snart tilloffende, snart forfærdende Naturgjenstande: kun „gäskallens“ (Dvæghjordenes) langt udtiufne, sørgeligt klagende Toner, fremtvungne af de lange Træ-Lurer („struthornen“), afbrøde Naturens Stilhed, eller Dagens Færdsel; men der hortes ingen Melodie, thi kun saa eensformige Lyd behøves til at sammenkalde Dvæget — forresten var alting stille, bestandigt stille. Skoven, Vandet, Himmelen og hele Naturen — alting dufte, jufede, hvislede, skinnede Poesie; men Mennesket allene syntes ikke at høre eller see det, var stumt og død for al denne rige Herlighed.

Som et yderligere Beviis, deels paa den profaisse Kulde hos Dal-Almuen, deels paa den virkelig høie og prøvede Sædelighed hos den, tager jeg ikke i Betænkning her at berøre et Emne, som ellers hører til dem, der ere vanskelige at behandle uden at overskride den strenge Sømmeligheds Grændser. Det udgjør dog et meget vigtigt Træk i Dal-Almuens Charakter, og er næsten ubekendt udenfor Egnen; det burde vel ogsaa desværre altid helst blive det, thi den dannede eller for-dannede Verdens Baner ere saadanne, at den vanskelige vil kunne fatte Sagen i dens virkelige Bessaffenhed, eller faae Tro derpaa. Jeg skal omtale de Skikke, som i Dalarne gaar forud for Giftermaalet. Naar en Dal-Karl har „vedtalt“ (vidtalt s: friet til) en Kulla (Pige) og hun, med Forældrenes Samtykke, har givet ham sit Ja, at hun vil blive hans Hustru — naturligviis efter en forudgaaet noiagtig Undersøgelse af de gjensidige Jord-Lodders Beliggenhed — begynder han derpaa, næsten hver Nat at besøge og, med Alles Vidende, at sove hos sin Fæstems. At gjøre disse Nattebesøg, kaldes i Dalarne „att fria“*). Disse „Frierier“ vedblive sædvanligen i eet eller to Aar, ofte i flere; ja, jeg talte med en Bonde, som i 10 samfulde Aar paa saadan Viis havde friet til sin nuværende Hustru, før de bleve i Stand til at holde Bryllup. (Det fortæener at bemærkes, at denne Skik er hyppig næsten overalt i det nordlige og østlige Everrige, samt i Norge, men naturligviis meer eller mindre ufskyldig. At det sidste i Særdeleshed vel ikke altid maa være Tilfældet i Jemteland og

*) Man seer, at Betydningen af Ordet fria, som det bruges i Dalarne, er noget nærmere ved dette Ord's oprindelige gamle Betydning. Det Goth. *frijón* betyder nemlig elske; *frijón* stammer, efter Egreg-forfatternes Mening, fra den eensbetydende Sanskrit-Ord *Pri* (Præs. *Prinámé*), med hvilken det Græske *philéo* eller *φιλέω* menes at være beslægtet.

Ann. af Forf.

en stor Deel af Norge, synes Benævnelsen at udvise; da man paa disse Steder kalder det: „att gå utanpå.“) Hinn Sædvane er altsaa i almindelig Brug i Dalarne og betragtes som en Skik, der aldeles ikke indeholder noget Stødende, hverken imod Undseelse eller Uerbarhed. Vi maae ogsaa sige, at naar Skikken ikke bliver anseet for at have noget stødende ved sig, saa findes i Virkeligheden heller intet uanstændigt deri. Thi efter Alles eenstemmige Vidnesbyrd tildrager der sig ikke ved den Leilighed andet, eller meer, end hvad der kommer tilsyne: en Unglings og en Piges Kiærligheds samtale, Hvile og Sovn ved hinandens Side. Den tilkommende Bruds Uerbarheds Belte løses aldrig af en dristig Haand. Hele denne Sag er imidlertid ifølge sin Natur saa vanskelig at bevise, at man faaer at undskyldes Tvivlerens Indvendinger. Det kan derfor ikke være af Veien, at give et klart og flaaende Beviis for den antagne Skyldfrihed i Sagen*).

*) Til Dypkning af Forf.s Beretning om den her berørte Egenhed i Dal-Almuens Sæder, kan følgende Sted (af Crællii Bestr. over Nås S. 27, 28.) tiene. „I Bondens Stue (Arne-Stue, »Spis-Stuga») findes nogle Senge, saa uformeligt brede, at de ikke uden at »søndertages kunne føres udenfor Døren, eftersom de hugges og tømres sammen i Stuen selv; men derimod saa korte, at deielden holde »over 2½ Alen i Længden. Ovenpaa disse Senge ere andre tømrede, »som kaldes »Gällan», og hvortil man klænger sig op saa godt man »kan. Leiet bestaaer mest af Pals, et kort Lagen, som bedækker Ho- »vedgiertet, og et Skindtæppe. Kiedertpner (Dunklæder) ere fielde. »Om Vinteren sover hele Huusholdet som oftest i eet Værelse; men »Kullerne» (Pigerne) ombytte helst Stuen med Fæhuset, for at »kunne mere userspyrrede modtage deres Elskers Besøg. Disse Frie- »rier, som paa Sognets Sprog kaldes »Gällgång», medføre fielden »nogen ubehagelig Følge for de Elskende; stiondt slige natlige Opvart- »ninger undertiden kunne vare indtil 8 Aar og derover. Dette er »Maaden, hvorpaa Frierier stee; og Forældrene lægge aldrig nogen »Hindring i Veien; da det, som enhver veed, er en Skik fra ald- »gammel Tid. Har Pigen to Elskere, placerer hun een paa hver »Side af sig; og ere der endnu flere, da lægge de sig saavidt som »Rummet tillader; thi er »Kullen» smuk og rig, kan hun faae lige

Et saadant Beviis findes i Fødselslisterne. Endskiøndt jeg for Diebliffet ikke har Udgang til de allerfjødste Års Tabeller for Dalsfognene, kan det alligevel lade sig gjøre, at sammenligne de foregaaende Års Talopgivelser, og man maa da komme til et omtrentligt Resultat, der i Hovedsagen noget nær vil stemme med Sandheden. Jeg kan saaledes, hvad de Tal angaaer, jeg her kommer til at anføre, ikke svare for deres fuldkomne Overensstemmelse med de nærværende Forhold; undtagen i Angivelsen af de i eet År fødte nægte Børn, som er bleven mig meddeelt af Orsa Menigheds Stadsforger, Provst Arborelius. I dette Sogn, med en Udstrækning af $22\frac{7}{8}$ Svenske (= $50\frac{1}{2}$ Tydske) Kvadratmiil (d. e. noget mindre end Den Gotland, eller $\frac{1}{3}$ af Hertugdømmet Holsten), som for største Deel bestaaer af udyrkelige og ubeboelige Skove og Sumpe, boe for Diebliffet omtrent 4000 Mennesker. Efter det i Dalarne sædvanlige Forhold, maa saaledes de fødtes Antal i dette Sogn aarligen stige til 122. Iblandt disse 122 fødte ere i det høieste 4 nægte, det sædvanlige er 3 eller 2; ja Provst Arborelius forfikkrede, at der mange År i hans Embedstid ikke havde været flere end et eneste. Procents Forholdet imellem de nægte Børn, og alle de fødte, bliver altsaa i samme Orden: $3\frac{28}{100}$ — $2\frac{45}{100}$ — $1\frac{64}{100}$ eller $0\frac{88}{100}$ pCt. Dette Forhold er saameget mærkeligere, som den samme Analogie for hele Sveriges Landsfogne, med Undtagelse af Stæderne, giver efter Middeltal $5\frac{3}{100}$ pCt.; særskilt for Stæderne,

„saa mange Friere, som Penelope; og det bliver da raadeligt, at indfinde sig i Tide. De som komme tilfjød, siges da, i Egnens Sprog, at „ligge og kälö,“ d: påse paa Ilden. At iblandt en saadan Sværm af Tilbedere En eller Anden har Fortrinet hos den Skionne, begriber man let; men hun kan længe lade dem „sulle og haabe, for at tilfredsstille sin qvindelige Forsængelighed. Det er her — som i andre Egne af Provinsen — især Løverbag og Søndag-Nat, man indvier til de Skionnes Dyrkelse“ o. s. v.

Ann. af Ned.

Stockholm fraregnet, er Forholdet $14\frac{1}{2}$ pCt. og for Stockholm alene $30\frac{1}{2}$ pCt. Hertil maa endnu føies at selv hiin lave Procent ikke engang i sin Heelhed falder den egentlige Dal-Almue i Orsa-Sogn til Last; thi Modrene til de uægte Børn ere for det meste Piger, eller Tjenestepinder, eller andre Beboersker af Brugene (Jernværkerne), som hverken ere klædte i Dal-Dragt, eller regnes for at høre til Dal-Almuen. Hænder slikt Uheld en virkelig indfødt Dalqvinde, saa er hun næsten altid bleven forført under sit Ophold udenfor Sognet, d. e. medens hun var paa Arbeidsvandring ned igiennem Landet.

Som Grundene til dette i sædelig Henseende høist siældne og glædelige Forhold, kan anføres: først den store og velgiørende Indflydelse, som Dalarnes meget agtværdige Præsteskab udøver paa Almuen. For sin redelige Stræben og utrættelige Arbeiden paa Folkets Oplysning og en streng Sædeligheds Opretholdelse, staaer Præsteskabet ogsaa i en velfortient Afgtelse hos Almuen. Men denue Almuen fordrer derimod paa sin Side, at Præsten skal fortjene dens Afgtelse. Tillader han sig nogen Afvigelse fra det Rette, kan han være sikker paa, at en eller anden frimodig Dalgubbe vil sige ham det lige i Ansigtet — var det endogsaa paa Kirkebakkens i hele Sognets Baahor. Saaledes hørte jeg, at det nylig var hændt med en Præst, om hvem man havde faaet at vide, at han havde begyndt at forfalde til Drif eller, som det hedder paa Svensk, at „supa“. Det skeete da en Søndag, at medens Præsten efter endt Prædiken stod og talte med Bonderne udenfor Kirken, kom en agtet gammel Bonde til, tog ham i Haanden og sagde: „Tak skal Du have, Jers (Gris)! for god Prædiken, og det er nu baade vist og sandt, at Du altid prædiker som en heel Karl: det er blot Skade med Dig, at Du engang imellem skal tage Dig en Taar formeget!“ — Paa denne Viis holder Præsteskab og Tilhørere gienfædig Die

med hinanden, og det til begges Baade. Fremdeles bidrager det til Sædelighedens Bedligholdelse, at Ægtefæller indgaaes i en temmelig tidlig Alder: for Karlene fra det 22de til det 25de, og for Pigerne fra det 17de til det 19de Aar. Dette kan synes besynderligt i en fattig Egn; men da Ungdommen der aldrig søger Tjeneste hos Andre, og da der findes den Sædvane og Rettighed, at søge sin Underholdning ved Arbejde udenfor Egnen, naar man ikke kan finde den i Hjemmet; og da man endelig, under den næsten bestandige Nød og Misvært, dog aldrig kan gjøre Regning paa et sorgfrit Liv, saa følger man her med freidigt Mod Naturens Fordringer, og de unge Ægtefolk hjælpe hinanden trofast og kiærligt at bære Livets mange Savn og Forsagelser. Endnu en bidragende og stærkt virkende Aarsag til Undseelses og gode Sæders Bedligholdelse maa dog ikke glemmes: det stærke Baand nemlig, som er paalagt Qvinderne ved den Dragt, de bære. Ingen Person iblandt Almenen (særlig i de nordlige og vestlige Sogne), især af Qvindelkønnet, viser sig nogensinde uden at være klædt i den for hvert Sogn ulige Sogndragt. Denne er blandt Qvinderne forskjellig for de Gifte og Ugifte, især hvad Hovedbedækningen angaaer. Naar en ugift Qvinde bliver Moder, maa hun strax aflægge Pigedragten, og klæde sig i en Dragt, der vel ligner, men dog ikke er fuldkommen overensstemmende med de gifte Koners Klædning. Over Efterlevelsen af denne vigtige Forskrift vaages der med den yderste Nøiagtighed og Strengheid; og man indseer derfor let, at mange Fald maae forebygges allene ved Vissheden om, strax at blive paa en Maade brændmærket eller tvungen til, hver Dag og hver Time, som oftest hele Livet igiennem, selv at bære Beviset paa sin Brøde rundt omkring for alles Øine. — Disse Kiendsgjerninger angaaende den sædelige Tilstand i Dyre-Dalarnes ere uimodsigelig meget talende, og man maa, naar man er kommen

til Kundskab om dem, uvilkaarligen erkjende, at Sædeligheden her er ligesaa stor, som den er agtværdig; i Særdeleshed naar man tillige erindrer, et Fristelserne til det modsatte maaskee paa intet andet Sted ere saa talrige og forførende.

Kaster man et Blik tilbage paa det ovenfor Anførte, vil man uden tvivl deri finde Spor til de oprindelige Aarsager, som i Forening have bidraget og endnu bidrage baade til Dalsfolkets Giendommelighed, og til at Sproget i dette Landskab er blevet staaende paa et ældre Standpunkt, end andre Landskabsdialekter, saaledes at det ikke blot overhovedet er betydeligt forskielligt fra disse; men ogsaa i sig selv adskiller sig i skarpt affjendrede Sogne-Maal og ulige stiftende By-Maal.

Kjærlighed til Fædrenejorden og den ældgamle Deelmandshu, at ville være „en Mand for sig selv“, har først virket til Jordens uophørlige Delling, paa det at Enhver kunde komme til at eie en, om end aldrig saa liden Deel af den fædrene Mark. Dette har igjen virket tilbage paa Selvstændighedsfølelsen og bidraget til dens Forhøielse, saa at Ingen har villet blive „anden Mands“, d. e. tage Tieneste. Jordens Smaadeling har forarsaget det ovenfor nævnte Forhold ved Indgaaelsen af Ægteskab; den har paa den ene Side bidraget til Svækkelse, om ikke fuldkommen Tilintetgørelse af de sømmere og saa at sige poetiske Følelser; paa den anden Side har den foranlediget, at Ægteskaber maaskee i eet eller to Aarhundreder ikke have kunnet indgaaes imellem andre, end de nærmeste Naboer; hvorved atter Folkestammens Blanding næsten heelt og holden er bleven forhindret. Dette maatte naturligviis igjen have til Følge, at alle vedvarende Vaner og Skikke uophørligt forplantede sig igiennem hele Tidsalderne, i den meer eller mindre indskrænkede Kreds, hvor de fra umindelige Tider havde hjemme; og at, naar en Sædvane paa et eller andet Sted var opkommen og bleven antaget, formaaede den dog

ikke at trænge ind i næste Sogn eller engang i nærmeste By. Herved blev saaledes ikke blot Folkestammen i dens Heelhed ligesom affondret fra alle andre Landskabers Iudbyggere: men tillige blev, om endog i mindre Grad, Sognene, ja selv Byerne i samme Sogn, indbyrdes alt meer og meer isolerede.

Vi kunne derfor vente, hos Folket i Dalarne at finde mange eiendommelige og udmærkede Træk i deres Sæder og hele Charakter; megen gammeldags Ære og Trofasthed, Fri-sind og Fædrelandskærlighed; men vi maa tillige vente os Mangel paa Skionhedsjands og paa Følelse, saavel for Hjertets som Naturens Skionheder, eller i det mindste disse Følelsers Slummer for Diebliffet; vi kunne vente os en stiv Fastholden af Forfædrenes Sædvaner og fremfor Alt af deres Sprog: en vis storartet Eensidighed. Vi finde ogsaa, at alt dette er tilstede hos Dalsfolket i en ganske forbausende Grad.

Da det imidlertid her ligger udenfor min Hensigt at give en Charakteristik af Dalsfolket; men jeg egentlig kun nogen-lunde vilde oplyse, om end ikke heelt og holdent forklare, nogle af Grundene til Dalsprogets Eiendommeligheder, saa er det ogsaa paa disse jeg fornemmelig har villet henlede Op-mærksomheden. Jeg maa derhos bemærke, at hvad der desuden i høj Grad maatte begunstige Bedligholdelsen af Dalsprogets gamle Form og Charakter, er naturligviis det, at hele Egnen er saa godt som ganske aflukket fra Nabo-landskaberne, og ligger fjernt fra Landets industrielle Af-farveie. Dalarne — Talen er her bestandig kun om det nord-lige Øster-Dalarne — er næsten reent adskilt fra Herjådalen og Helsingland, mod Nord og Øst, ved ubebyggede Landstræk-ninger og Skove, hvilke endogsaa for Fodgængere og den fløv-sadledede Hest ere næsten ufremkommelige. Mod Vest er det skilt fra den norske Fjeldryg ved Vester-Dalelvens lange og smalle Floddal. Men selv imellem Vester- og Øster-Dalarne,

som grændse til hinanden, er der saa godt som slet ingen Communication. Det er her igien de uigiennemtrængelige Biergs og Sumpstove, som danne en uoverstigelig Hindring. Ikke heller har nogen indbyrdes Handel imellem disse Egne kunnet fremkalde en ny „Braut-Anund“ for at overvinde Naturens Vildhed. Stedernes Industrie-Producter ere i Hovedsagen de samme, og den vigtigste Indførsel bestaaer i Sæd. De første udføres mod Syd, og den sidste indføres sammesteds fra: der gives saaledes ingen sælles, indbyrdes Varebytninger. For ganske nylig er den første ordentlige Kiørevei bleven anlagt imellem det øvre Øster- og Vesterdalarna. Den gaaer fra Mora til Västerås, snoende sig fra Nord mod Sydvest og Vest, langs med Siljans nordlige Bred. Dersom man tilforn tilvogns vilde drage fra Elfdals Kirke til Transtrand, hvori mellem den lige Gienvei igiennem Skovene omtrent kan udgiøre 4 Mill, saa maatte man i Stedet derfor følge Øster-Dalelven mod Syd, reise omkring det Halve af den store Siljan, og saa atter følge Øster-Dalelven til der, hvor den flyder sammen med Vester-Dalelven i Gagnef (o: Gagn-elf), og derfra i en skarp Vinkel vende sig mod Nord og følge alle Vesterdalelvens Snoeninger til Transtrand — en Vel paa 30 Mile!

Al Dalarnes Forbindelse med andre Steders Indbyggere gaaer saaledes allene imod Syd. Det er selvfølgelig ad denne Wei at Sprogets Blanding og Foryngelse maatte gaae for sig, og man kan derfor allerede i Forveien antage, at Øster-Dalarnes længst imod Nord beliggende Sogn, Elfdalen, maa have bevaret Sproget i dets største Reenhed. (Särna ligger vist nok endnu nordligere; men deels har dette Sogn ikke fra gammel Tid af hørt til Sverige, og deels er Forbindelsen, i det mindste om Sommeren, baade kortere, lettere og livligere med dets gamle Moderland Norge, ligesom ogsaa Tungemaalene der er heelt og holdent norske, men ikke Dalsprog). Saaledes

forholder det sig ogsaa virkelig. Elfdalen er det Sogn, som har det ældste, og paa Voininger rigeste Sprog, og indenfor Elfdalen er det i den nordligst beliggende By, Åsen eller Åsbyen, at man taler den bredeste Dialekt og har bevaret det største Forraad af gamle Ord. Sproget forsvenses alt meer og meer, og dets Eiendommeligheder aftage, efter som man følger Dal-Elvens Løb imod Syd; de aftage, siger jeg, Sogn for Sogn, ja, et øvet Øre mærker Overgangen til det Svenske By for By.

Naar man saaledes taler om Sognedialecter i Dalarne, om Elfdalsmaal, Moramaal o.s.v. da maa man erindre, at saadanne virkelig findes, og det med afgjørende Eiendommelighed, naar Talsen er om et Sogn i Almindelighed; men at dog derhos Overgange til det tilgrændsende Sognemaal tydeligt kunne iagttages hos Sognenes Grændseboere. Saaledes nærmer Sproget i det til Elfdalen stødende Wåmhus (en Deel af Mora) sig noget til Elfdalsmaalet. I Garsås Bylag, som ligger i samme Sogn, omtrent $3\frac{1}{2}$ Sv. Mil fra Wåmhusbyerne, og som mod Syd grændser til Rättvik, har Sproget igjen et Anstrøg af Rättvikmaal — og saaledes til alle Sider.

Men naagtet nu ethvert Sogn har sine Egenheder, ved hvilke det træder i Modsatning til sine Naboegne: saa gives der dog tillige visse store Eiendommeligheder, som fornemmelig kun findes i, og ere fælles for de 4 store nordlige Österdal-Sogne Elfdalen, Orsa, Mora og Sollerön, og adskiller dem fra alle andre. (Disse Sogne have et Areal af $62\frac{2}{5}$ Sv. eller $144\frac{1}{2}$ Tydske Qvad. Mil, d. v. s. ere paa det nærmeste saa store, som Siælland og Volland tilfammen, og have en Folkemængde af omtrent 20,000 Mennesker, eller 134 paa en tydsk eller geogr. Qvadratmil; medens Siælland i det mindste har 2450 paa Qvadratmil). Den mest afgjørende Uliighed ligger i Ordforraadet og dets oprindelige Rigdom, samt i

Veiningsendelsernes Mangfoldighed, Bestemthed og Reenhed. Derefter kan man bemærke Vocaliseringen af *v* foran alle Vocaler, hvorved det gaaer over til *u* (i Overeensstemmelse med det engelske *w*); f. Ex. *ig uill* — *uänn ir äd?* jeg vil, hvad er det? (Isl. *hitt*); *uid uunnum*, vi vandt (*vunno*). Fremdeles Bibeholdelsen af den oldnordiske Consonant *ð* i Stedet for *d*, i Midten og Slutningen, og stundom af *t* i Slutningen af Ordene; samt endelig, at *h* Lyden er aldeles forsvunden, f. Ex. *'ann* (Sw. Impf. *hann*): naaede; *'aus*, *'ais* eller *'ais*: Huus; *'immil*: Himmel. I det nærmest Senden for Mora liggende Rättvik er *h* Lyden formodentlig ganske nylig igien trængt ind Sydfra; thi man er der endnu ikke kommen rigtig paa det rene med Brugen af dette Bogstav. Man sætter det nemlig i Epidfen af alle med en Vocal begyndende Ord, hvor det slet ikke hører hjemme, og kaster det bort, hvor det skulde findes; f. Ex. *Du 'ar fått härva hena garn-'ärya*, (Sw. *du har fått ärlva en garn-härlva*): o: Du har faaet arve en Garnhaspe. — Denne besynderlige Egenhed er forresten mærkelig derved, at den forekommer hist og her adspredt i alle Svea og Göta Landskaberne, og da sædvanligen indskrænket til et enkelt Sogn, eller en endnu mindre Begrændsning, hvor Alle tale saaledes. — En anden Egenommelighed, som især Elfdals- og Mora-Maafene have, og saa i Liighed med det ny-engelske Sprog, er, at de foran *v* (*h*), *g*, *k* og stundom *p*, *m* og *s* bortkaste *l*. Naar dertil kommer Bortkastelsen af *h*, blive endel Ord næsten ukiendelige. F. Ex. *kåv*, (*kalf*) Kals; *kov*, (*kolf*) en Slaa; *'åv* (*half*) halv; *tåg* (*talg*), *bøg* (*bälg*), en Bælg; *suägå* (*svälja*) svelge, Imperf. *suag*, Pl. *suugum*. [Isl. *svelgja*, *svalg*, *sulgum*]; *fya* (*följa*) følge, Imperf. *fygd'*, (Isl. *fylgja*, *fylgdi*); *fök* eller *fåk* (*folk*); *båk* (*balk*); *mjök* (*mjök*) Mælk; *'ök* *hök*, *hålk*; *jåpa* (*hjelpa*) hjælp; *stopi* (*Stolpe*);

’å m (halm); jå m u n (sjuklig, svag, dramlig, våpig), Jæl. jálmugr, (støiende, hullersam); sk å m a, Frugt-Skede, Jæl. skålma, Sværd-Skede: ’å s (hals) o.s.v. Det er formodentlig ifkun denne Bortfalden af l, og Overgangen af v til u (eller det engelske w) foran alle Vocaler, samt den tilfældige Bibeholdelse af nogle fælles Ord — paa begge Sider arvede fra de indbyrdes nær beslægtede Stammesprog: det Oldnordiske og det Angelsachsiske — som har bevirket, at En og Anden i ældre Tider har villet finde en saa paafaldende Liighed imellem Dals Maalet og det engelske Sprog, især det, der tales ved den skotske Grændse. Ja, selv i nyere Tider har man villet paa-
 staae det samme. Det er gaaet saa vidt, at man for fuldt Alvor har fortalt, at Soldaterne af Dalregimentet i den sidste tydske Krig strax og uhindret skulle have kunnet tale med engelske Soldater, som vare fødte i det nordlige England eller det sydlige Skotland. Man seer let, at dette er Paastande, som ikke kunne gøres af Andre, end dem, der have et høist overfladeligt Kiendskab til det ene eller det andet af Sprogene, samt aldeles ingen Anelse have om det Oldnordiske, eller Islandiske, og det Angelsachsiske, og disse Sprogs store indbyrdes Slægtskab. Alle de paa disse Antagelser byggede Hypothesser, om at Dalsfolket skulde udgiøre en særskilt, oprindelig engelsk Colonie, kunne saaledes henviises til Drømmeriernes Region. Thi af samme Grund vilde det kunne antages, at ogsaa Stockholms Befolkning udgiorde en saadan Colonie, siden man uden Bæn-
 skelighed kan sammensætte en engelsk Mening, der temmelig let vil blive forstaaet der. Noget lignende fortælles ogsaa virkelig om en Engländer, som paa et Bertshuns behøvede en Proptrækker (kork-skru). Han gjorde sig paa al optænkkelig Wiis Umage for at gøre sit Dnske begribeligt for Opvarteren; tilsidst, da hans Taalmodighed var forbi, udbød han paa reent Engelsk: „Give my a corkscrew!“ hvorpaa Opvarteren

svarede: „Det kunde Herren jo have sagt strax; her er en.“ — Alle slige tilfældige Overensstemmelser beroe jo ligesom paa Folkeslagenes oprindelige Slægtskab.

Inden jeg nævner noget om Uliighederne imellem Sognemaalene, er det nødvendigt at bemærke, at de fire ovennævnte Sognes Sprog egentlig kun ere tre; i det nemlig Mora- og Sollerö-Maalene, skiondt ikke uden visse Uliigheder, dog kunne betragtes som eet. Solleröen er ogsaa den Deel af det for-
dum saa vidtudstrakte Mora, som sidst er bleven affondret fra Modersfognet: denne Des Beboere bære endnu, som Folge deraf, samme Sognedragt. Vi have altsaa i Dal-Sproget tre end e Sogne-Maal for os: Elfdals-, Orsa-, og Mora-Maaler; det sidste tales i Mora og paa Solleröen, en De i Siljan. Elfdals-Maalet er det rigeste af dem alle og eier de fra det oprindelige Sprog bedst bevarede Beiningensdelfer (vi ville her betegne det med E.) Dette er i Almindelighed Forholdet; hvilket dog ikke hindrer, at de andre Dialecter, især Orsa-Maalet (O) kunne have bevaret sig bedre i et eller andet Tilfælde, endskiondt det sidste sædvanligen heri staaer tilbage baade for Elfdals-Maalet og Mora-Maalet (M). Til Sammenligning kan tiene Præs. af Verbet 'åvå, have*).

E. *Sing.* ig 'ar, du 'ar, 'ann 'a.

Plur. uð 'avam, ið 'avið, der 'åvå.

M. *Sing.* ig eller i 'a, du 'a, 'ann 'a.

Plur. uir 'amm, ir avir, dämm 'a.

O. *Sing.* ik 'ar eller 'a, du 'a, 'ann 'a.

Plur. ui 'am eller 'a ni 'a, - dömm 'a.

Pronominet i s n, denne, har følgende Former i Nom. sing. og plur. af Masc, foem., og neutr.:

*) Spiritus lenis (') betegner, at Lyden h er gaaet tabt foran den paa-
følgende Vocal.

E. Sing. issn, issu, ittað; *Plur.* issär, issär, issu.

M. — isän, isu, ita; — isä, isä, isä.

O. — issän, issu, itta; — issär, issär, isso.

En anden giennemgaaende Forskiel beroer paa de ulige Vocaler og Diphthonger, hvortil endeel af de Svenske u-lyde (Söl. ü) forandres i Ordene. *E.* har *au* (Tydsk *au*; Gotl. *ä u*), *M.* *äi*, og *O.* *ai*:

E. 'aus, Huus. dauva, Due. aut, ud.

M. 'äis, — dåiva, — äit, —

O. 'ais, — daiva, — ait, —

E. saur, juur. raingn-skaur, Regn-Byge.

M. säir, — rängn-skäir, —

O. sair, — rängän-skair, —

3 andre Tilfælde ere igien *E.* og *M.* indbyrdes overensstemmende, men forskiellige fra *O.*; f. Ex. hvor de første have *jä*, har *O.* *ja*, og hvor de have *y* eller *ø* (jeg iagttaget Adskillelsen imellem de tvende ö-lyde (ö, ø) efter Rask), har *O.* altid *ä* (eller *e*); som:

E. og *M.* jällä, Jld. jässt, Giär. mysu, (Dstevalle).

O. jallä, — jasst, — misu, —

E. og *M.* byssta, Børste, nöð (eller nod) Nod.

O. bissta, — näd —

Den svenske Sprogbrug, at *g* udtales som *j*, og *k* som *tj* foran de bløde Vokaler *e*, *i*, *y*, *ä*, *ö* (og *ø*), og at det falder bort foran *j*, er ogsaa herskende i de tre Dalsognemaal; (dog ikke altid, thi der gives virkelig nogle Ord, i hvilke *g* og *k* udtales haardt ligesom i Gotlandsk og Tydsk, hvilket er en meget mærkelig Egenhed). Men medens det i Svensk kun er gieldende i Begyndelsen af Ordene, gielder det i Dalsproget ogsaa i Midten og stundom i Slutningen, og det paa en noget forskiellig Maade. Det er vel heller ikke saa rigtigt, hvad man jædvaafligen antager, at Blødheden forarsages directe af de

bløde Vocaler, men snarere af et *j*, som fordum blev indsfudt imellem *g* og *k* og Vocalerne; thi det indtræffer ogsaa foran de andre haarde Vocaler (*a*, *o*, *u*, *å*), naar et *j* gaaer foran dem. Jeg forestiller mig saaledes, at disse Lydovergange have havt deres visse Skifter eller Stadier: i den ældste Fortid ere alle Consonanter — saaledes ogsaa *g* og *k* — blevene udtalte lige saa haardt og med deres naturlige Lyd foran alle Vocaler, saavel foran dem, vi nu kalde haarde, som foran de bløde, d. v. s. denne Adskillelse fandt ikke Sted. Det Græske, det Gothiske, og formodentlig ogsaa det latinske Sprog, fulgte i Fortiden denne Lov; det Tydske, Gotlandiske, og for en Deel det Danske og Engelske Sprog, følge den endnu. Derpaa fulgte en Periode, da man efter *a* og *k*, foran de bløde Vocaler, indskød et *i* og udtalte begge Consonantlydene, saaledes *gi*, *ki*, som det for det meste skeer i det Danske Sprog. Sidst kom den Periode, i hvilken vi nu leve, da *g* enten falder aldeles bort foran *j*, som i Svenskt, eller gaaer over til *d* som i Italiensk og i Dalsproget, og *k* gaaer over til *t* (*kj* til *tj*), som i det Italienske, det Svenske og Dalarne's Sprog. En Afart heraf er, at *c* (*k*) gaaer over til *s*, som i det Franske og fl. Sprog, og som Latinen nu, men feilagtigen, bliver læst.

I Overeensstemmelse med det Ovenstaaende, er Loven for Dalsprogets Udtale i dette Tilfælde, at *g* gaaer over til *d* (*gj* til *dj*) og *k* til *t* (*kj* til *tj*). Som Følge heraf betegner jeg i Dalsproget altid Lyden *dj*, *ddj* med *gj*, *ggj*, samt *tj*, *tjj* med *kj*, *kkj*; f. Ex. Gjeting (Sv. geting) Gedehams, best. *gjetingjä* (læs *djetindjä*) Gedehamsen; *väg*, *väggän*, Bei, Beien (læs *väddjan*); man seer, at dette er en ældgamel Gienganger af det Goth. *Waddjus*, Isl. *Veggur*. Paa samme Maade: Dal. *Bäggja* (*häddja*), Goth. *Buddjus*, (Isl. *Beggja*, Gen af *Baðir*); *Gjurun*, gierrig; *gjärå*, *gjord'*, giøre, gjorde; Elfd.: *gjäspa*, Orsa: *gjaspa*,

(Sv. gäspa) gabe; kjörkja (læs tjörtja), Kirke; Stakk, i stakkjim, i Staffen; kjåka (med bortkastet h), Kielse, Jæl. kjålki; kjyr, Ro, Jæl. kyr; skjipta, Jæl. skipta læs skista; Skjim, n, dunkelt, natligt Ekin, Jæl. Skíma, o. f. v.

Dog, Forfatterens Hensigt var iffun, at forsøge paa at angive og oplyse nogle rimelige og antagelige Grunde til Dalsmaalets Egenheder, og derhos ved nogle henfastede Exempler at vise, at der ogsaa i dette Sprog findes bestemte Dialectuligheder; men ikke at give noget egentligt Billede af Sproget i dets Heelhed, hvortil vilde udfordres langt mere Tid, end Diebliffet giver til min Naadighed. Det vilde være mig en ikke ringe Tilfredsstillelse, hvis de korte Bemærkninger, jeg har kunnet meddele angaaende nogle af Aarsagerne til dette Landskabs Beboeres og deres Tungemaal's Egenheder, og til det sidste Stillestaaen eller Forbliven paa et oldnordisk Standpunkt saa langt ned i Tiden, kunde have bidraget noget til Oplysning af dette dunkle og vanskelige Spørgsmaal. Hvad den Drøftat fra Dalarne angaaer, som jeg under min Reise i Landet i Aaret 1843 har samlet, da haaber jeg, at Leilighed vil gives mig til, paa en eller anden Maade at faae den bekiendtgjort ved Trykken: men forinden ønsker jeg dog baade endnu engang at gjentage mit Besøg i Øster-Dalarnes, og tillige at besøge Vester-Dalarnes, hvor jeg dengang ikke kom.

Efterskrift.

Det vil neppe være det historiske Tidsskrifts Læsere uvelkomment, ved den Forfatteres Hielp, som forhen har givet os et Bidrag til nærmere Kundskab om Efterseens største og mærkværdigste D (Gotland), at kunne lade Tanken i et kort og hastigt Blik hvile paa det uden Tvivl endnu eiendommeligste og mest oprindelige af Sverriges Landskaber. Hensigten med det forrige, ligesom med det nærværende Bidrag, maatte i Særdeleshed være den, at henlede den nærmere Opmærksomhed paa begge disse Provindser, der til en Grad maa være lænnende for den ethnographiske Rejsende, som saa Egne i hele Norden. Hvad Gotland angaaer, da gives der (som vi tidligere have bemærket) knap noget andet Middel for den, der ønsker en fuldstændigere og paalideligere Kundskab om Land og Folk, end at sege den paa Den selv. Noget rigere er vel Dalarnes topographiske og ethnographiske Literatur; men langt fra at være tilstrækkelig, eller tilfredsstillende for den, som til Grunden vilde kende en Provinds, hvis Natur maaskee er den eneste i Sverrige, der i høi og alvorlig nordisk Skønhed tør maale sig med saa mange nu næsten verdensberømte norske Landegnes sangslende og henrivende Naturskønhed; og hvis Beboeres Charakter og Egenhed endnu indtil en meget ny Tid har bevaret den stærkest udprægede Egenhed og en mod den nyere Culturs Afslibning affikende Nationalitet, som man i begge Nager kan finde. Vi kunne ikke tilfredsstille dem, som vilde kende hin Literatur i nogen Fuldstændighed; men vi ber i det mindste nævne, at den eiendommeligste Landskab i Sverrige ogsaa har fundet en af de originaleste og interessanteste Reisebeskrivere, Sverrige har at fremvise i sin forholdsviis ikke fattige Literatur af den Art, — den aandsfulde Forfatter af de anonyme Skrifter: „Vandring genom Dalarna, jemte Forfattarens Resa söderut.“ Stockholm 1829. (Andra tillökta Uppl. 1831) og „Författarens sednare Dalresa År 1833. Gammalt och Nyt.“ Westerbås 1835. — Nævnes idetmindste ber ogsaa den høit fortiente Landshövding G. Järta's ypperlige „Berättelse om Stora Kopparbergs Län.“ Ny Uppl. Fahlun. 1826. — En god med Omhu og statistisk Nøiagtighed behandlet nyere Egnebeskrivelse fra Dalarna, er Læseren allerede bleven bekendt med. Flere gives maaskee. Et stort historisk Værk, Dalarna vedkommende, omtale vi med nogle Ord nedenfor.

Udg.